Gustaf Lindencrona

Svensk familjebeskattning 50 år

Den svenska familjebeskattningen under 50 år ger många talande exempel på hur ideologier, rättvise- och könsrollsföreställningar och djupa personliga känslor påverkar skattelagstiftningen. Samtidigt ger skattelagstiftningen just på detta område i särskilt hög grad prov på rent skatterättsliga problem som skentransaktioner, rättshandlingar med oriktig benämning och kringgåendetransaktioner. Och ändå visar det sig att denna rikhaltiga flora av snabb förändlerlig lagstiftning och praxis i grunden sammanhänger med ett bestämt drag i modern inkomstlagstiftning, den progressiva inkomstbeskattningen.

I stort sett har det dock förelegat två grundproblem inom familjebeskattningen, nämligen skatteskalornas utformning och försök från de skattskyldigas sida att genom olika kringgåendetransaktioner få lindring i sin beskattning. Gemensamt för dessa två grundproblem är att de reser frågan om den relevanta personkretsen; vilka skattskyldiga skall få njuta fördelen av en gynnsammare skatteskala eller vissa speciella avdrag och vilken är den krets av personer inom vilken olika transaktioner skall skattemässigt särbehandlas?

Under de senaste 50 åren har utvecklingen varit olika när det gäller äkta makar och när det gäller föräldrar och barn. Gemensamt för all familjebeskattning är emellertid ett grundläggande problem. Modern inkomstbeskattning bygger på förutsättningen att en skattskyldig bevakar sina egna intressen i förhållande till andra människor. Den förutsättningen föreligger emellertid inte i familjeförhållanden. En make eller en förälder kan mycket väl sätta andra makens eller barnens ekonomiska intressen före sina egna.

Från sam- till särbeskattning[1]

Redan för 50 år sedan var inkomstbeskattningen progressiv, men inte i så hög grad som senare blev fallet. Man och hustru taxerades var för sig, men makarnas inkomster las samman vid skatteberäkningen. Denna sambeskattning var tydligen en nackdel för äkta makar i förhållande till ogifta, den utgjorde en ”straffskatt på äktenskapet”. För att förhindra denna effekt infördes i Sverige 1952 den s.k. tudelningsprincipen.[2] Den innebär att makarnas inkomst läggs ihop men sedan delas i två lika delar. Ett sådant system inne-

[1] En avsevärt mer detaljerad beskrivning av utvecklingen under 1900-talet fram till år 1988 ges i Gustaf Lindencrona. Från Sam- till särbeskattning. En studie i skatterätt och jämställdhet. Artikeln är tryckt i Öppna föreläsningar i juridik höstterminen 1988–1989. Juridiska Fakulteten i Stockholm. Skriftserien nr 22 (1989) s. 19–38. I denna artikel ges hänvisningar till propositioner och andra förarbeten. Dessutom behandlas frågor som helt förbigås i föreliggande artikel som förvärvsavdragen.

[2] Sambeskattningens historia fram t.o.m. 1965 beskrivs i Leif Mutén. Familjebeskattningen (1966). Mutén beskriver också gällande rätt 1965 och analyserar den då förda debatten om sär- resp. sambeskattning. En statsvetenskaplig redogörelse och analys av olika politiska partiers och intresseorganisationers ställningstaganden ges i Nils Elvander. Svensk skattepolitik 1945–1970 (1972).

Open access från www.skattenytt.se, 2026-11-26 22:10:13

bär en skattemässig fördel för alla makar som inte har exakt lika stora inkomster, en ”äktenskapspremie”. I motsats till i många andra länder genomfördes inte tudelningsprincipen fullt ut i Sverige. Man ville nämligen inte ge ”äktenskapspremien” också till stora inkomsttagare. Tekniskt sett medförde det att två olika skatteskalor fick användes, en för gifta och en för ogifta. Man ser här hur två olika ideologiska principer kom i konflikt, ”äktenskapet skall inte missgynnas” och utjämningsprincipen ”högre inkomsttagare skall alltid betala mera”. På ett för svensk beskattning typiskt sätt valde man inte en av principerna utan försökte kombinera dem.

Tudelningsprincipen blev dock allt annat än en slutlig lösning av sambeskattningsfrågan. Ganska snart ifrågasattes ”äktenskapspremien”. Det skedde på tre olika grunder. För det första blev det snart klart att äktenskapet som sådant inte medförde någon ekonomisk merbelastning för makarna. Om äktenskapet medförde att hustrun stannade hemma var det en fråga för makarna som inte borde understödjas med skattesubventioner, menade man. Antingen ägnade sig hustrun åt att vårda mannen och i så fall borde han egentligen ta upp ett förmånsvärde till beskattning! Eller så gjorde hustrun ingenting alls. I så fall ansågs hon som en ”lyxhustru”. För det andra stod det snart klart att det som verkligen medförde allvarliga påfrestningar på familjens ekonomi var barn. Det rimliga var då att rikta samhällets stöd mot förekomsten av barn, inte mot äktenskapet.

Den tredje grunden för kritik mot ”äktenskapspremien” var dess effekter på kvinnors förvärvsarbete. För den alltmer aktiva kvinnorörelsen stod det alltmer klart att jämställdhet mellan makar fordrade att kvinnan genom eget förvärvsarbete blev ekonomiskt oberoende av mannen. Tudelningsprincipen innebar att även om makarnas inkomst delades lika blev marginalskatten relativt kraftig på hennes inkomst vid ett utträde i förvärvslivet. Tudelning innebär ju att den enda familjeinkomsten, dvs. mannens, innan dess i skattehänseende delats i två, vilket innebar att den kommit i ett lägre skatteskikt. Om dessutom hustruns inkomst var så stor att makarna sedan hustrun börjat förvärvsarbeta hamnade i det inkomstskikt där inte ens tudelning tillämpades uppstod en stark marginaleffekt för kvinnans del, vilket gjorde hennes förvärvsarbete mycket litet lönsamt. Jämställdhetsaspekterna fick också understöd av nationalekonomiska resonemang om betydelsen av det kvinnliga förvärvsarbetet för landets ekonomi. Marginaleffektproblemet försökte skattelagstiftaren lösa genom s.k. förvärvsavdrag för förvärvsarbetande kvinnor. Dessa avdrag komplicerade systemet utan att innebära någon verklig lösning.

Under hela 60-talet var sambeskattningsfrågan en av de stora debattfrågorna i Sverige. Ett antal skatteutredningar försökte att i modifierad form hålla fast vid det gamla systemet, men till slut ansågs det ohållbart. 1970 tog man ett avgörande steg mot full särbeskattning genom att införa särbeskattning för arbetsinkomster. Man vågade emellertid inte ta steget fullt ut. Sambeskattningen behölls för andra inkomster än arbetsinkomster, vilket medförde ett mycket komplicerat system för beräkning av skatten. Skattebetalarna i allmänhet kunde aldrig räkna ut sin skatt och den som i likhet med författaren en gång undervisat om beräkningsmetoden tänker med medlidande på de timmar de stackars skatterättstuderande tvingades lägga ned på att lära sig denna metodik. Ett viktigt skäl till att man inte vågade avskaffa sambeskattningen fullt ut var rädslan för att det skulle medföra ett antal transaktioner mellan makar för att erhålla en skattemässigt gynnsammare fördelning av deras tillgångar. Farhågorna var desto mer befogade som 1970 års särbeskattningsreform åtföljdes av en skärpning av skatteprogressiviteten för att kompensera för det bortfall av skatteinkomster som särbeskattningen medförde.

1970 års reform var dock inte heller någon stabil lösning. 1982 inskränktes sambeskattningen ytterligare så att den endast kom att omfatta icke-arbetsinkomster över den s.k. brytpunkten.[3] Totalt var ca 120000 familjer fortfarande berörda. Det slutliga steget togs den 1 juli 1986 då sambeskattning vid inkomstbeskattningen helt avskaffa-

[3] Skatteförmågeprincipen, och då särskilt rättsläget efter 1982 års reform har diskuterats i Gustaf Lindencrona. Skatteförmågeprincip och individuell beskattning – idékonflikt inom familjebeskattningen eller ej. Festskrift till Jan Hellner (1984) s. 337–352.

Open access från www.skattenytt.se, 2026-11-26 22:10:13

des[4]. Den blev endast kvar vid förmögenhetsbeskattningen, vilket den är den dag som idag är.

Under de senaste 50 åren har den svenska arbetsmarknaden förändrats i grunden. Den kvinnliga förvärvsintensiteten överträffar idag den manliga. Det föreligger emellertid en betydande skillnad mellan mäns och kvinnors förvärvsarbete. Ett avsevärt större antal kvinnor arbetar deltid. Det är naturligtvis möjligt att andra faktorer spelat in än de ändrade skatteprinciperna. Det är dock slående att den inträffade förändringen är precis den som ur skattesynpunkt är mest rationell. Vid en progressiv beskattning är det naturligtvis bättre med två inkomster i en familj än en, eftersom den behållna inkomsten då blir större. Eftersom det är dyrt att använda betald hjälp i hemmet i någon form är det mest lönsamt om detta arbete utförs av en av makarna. Om arbetsmängden blir för stor är det mest rationellt att den ene maken arbetar deltid. Det bör i så fall vara den som har lägst arbetsinkomst. Om det är hustrun, vilket av olika historiska skäl i varje fall förr var vanligt, är det mest rationellt att hon arbetar deltid.

Den fåfänga kampen mot kringgåendetransaktionerna

Om makar sambeskattades för 50 år sedan var situationen annorlunda för barnens del. Barns skattemässiga självständighet i Sverige har djupa historiska rötter. Barn beskattades således självständigt för sina inkomster, såväl kapitalinkomster som arbetsinkomster. Endast vid förmögenhetsbeskattningen skedde (och sker) en sambeskattning mellan föräldrar och underåriga barn. Denna särbeskattning skapade ett mycket starkt incitament till transaktioner mellan föräldrar och barn. Genom sådana transaktioner kunde familjens totala skattebörda lättas. Det kan vara onödigt att i detta sammanhang gå in på alla de transaktioner som då var populära.[5] Jag skall i stället beskriva huvudlinjerna i domstolarnas bedömning av dem och lagstiftarens ansträngningar att förhindra dem.

Utgångspunkten för domstolarna var det skattemässiga begreppet periodiskt understöd. Enligt en antagligen av skatteförmågeresonemang influerad princip kunde utbetalaren av ett periodiskt understöd dra av understödet vid inkomstbeskattningen. Mottagaren beskattades då för det erhållna beloppet. Denna princip var emellertid inskränkt i vissa betydelsefulla avseenden. Avdrag medgavs exempelvis inte om mottagaren var under 18 år eller levde i hushållsgemenskap med utbetalaren eller bedrev studier. Dessa avdragsbegränsningar fångade således upp de i praktiken viktigaste fall då föräldrar kunde vilja ge understöd till sina barn och det t.o.m. i en ålder, då barnen var myndiga. RR:s praxis, som utvecklades i ett stort antal rättsfall, anknöt till dessa principer. Varje benefik överföring av inkomst från föräldrar till barn betraktades som ett periodiskt understöd, vilket medförde att avdrag i allmänhet kunde vägras. Eftersom överföringarna inte betecknades som periodiskt understöd utan som exempelvis ränta fick RR anledning att också utveckla sin praxis i andra avseenden, nämligen vad en transaktions verkliga (juridiska) innebörd var. Om avdrag skulle vägras måste det först konstateras att transaktionen mellan föräldrar och barn var oriktigt benämnd och att det i själva verket var fråga om ett periodiskt understöd. Därefter kunde domstolen undersöka om förutsättningar för avdrag förelåg, vilket i allmänhet inte var fallet.

Domstolarnas praxis ansågs emellertid inte vara tillräcklig för att förhindra kringgåendetransaktioner mellan föräldrar och barn. Det gällde också andra typer av kringgåendetransaktioner. Av den anledning infördes 1980 en särskild lag mot skatteflykt. Den skärptes redan 1983. Lagen kom emellertid trots det att inte visa sig effektiv.

[4] Situationen efter införandet av särbeskattningsreformen i Sverige beskrivs i det komparativa arbetet Gustaf Lindencrona-Frederik Zimmer. Nordisk familiebeskattning – en komparativ studie. Nordiska Skattevetenskapliga Forskningsrådets Skriftserie 18 (1988).

[5] Jag hänvisar till Gustaf Lindencrona. Föräldrar och barn ur inkomst- och förmögenhetsskatterättslig synvinkel (1974).

Open access från www.skattenytt.se, 2026-11-26 22:10:13

Särskilt verkningslös var den vid transaktioner mellan föräldrar och barn eftersom det skulle föreligga identitet mellan den som företagit en transaktion och den som gynnats av transaktionen. Skatteflyktslagens bristande effektivitet har lett till en ytterligare revision, som bl.a. tagit bort identitetskravet. Den reviderade lagen skall tillämpas fr.o.m. 1 januari 1998.

Avskaffandet av sambeskattningen av äkta makar 1986 förstärkte kraftigt incitamenten till transaktioner mellan makar i syfte att minimera makarnas sammanlagda skattebörda. Genom denna reform blev transaktioner mellan äkta makar skattemässigt lönsamma på samma sätt som transaktioner mellan föräldrar och barn, dock med de begränsningar som utformats i praxis genom anknytningen till principerna för periodiskt understöd.

Problemet med skatteförorsakade transaktioner mellan makar och mellan föräldrar och barn fick emellertid sin lösning genom 1991 års skattereform. Genom införandet av den proportionella kapitalinkomstskatten försvann med ett slag de viktigaste inkomstskattemässiga incitamenten till transaktioner mellan äkta makar. De kvarstod dock för arbetsinkomster. Möjligheterna på detta område är dock avsevärt mindre än när det gäller kapitalinkomster.

Vilka skall sambeskattas?

Sambeskattning ger upphov till olika följdproblem. Viktigast är vilka som skall bli föremål för sambeskattning. Problemet är aktuellt såväl om sambeskattningen medför skattemässiga fördelar som om den medför nackdelar.

Problemet sammanhänger med faktorer som ligger utanför skattelagstiftningen. Den traditionella kärnfamiljen är inte den enda existerande samlevnadsformen. Den har dock klart varit den ideologiska utgångspunkten för sambeskattningsreglerna. Så har under hela perioden äkta makar varit föremål för sambeskattning. Man har således valt en civilrättslig utgångspunkt. Med äkta makar avses en man och en kvinna som är civilrättsligt gifta med varandra, dvs. antingen ingått en borgerlig eller en kyrklig vigsel. Redan denna enkla regel inrymmer problem, när det gäller äktenskap som ingåtts utomlands. Särskilt tillspetsat blir problemet i sådana länder som tillåter månggifte eller äktenskap mellan mycket unga kontrahenter.

För att hålla sig till inhemska förhållanden har det ansetts nödvändigt att utforma ett särskilt skatterättsligt äktenskapsbegrepp. Som makar behandlas också samboende som har gemensamt barn. I det fallet är det således fråga om en anknytning till den faktiska utveckling som ägt rum i Sverige, dvs. att alltfler bor ihop utan att vara gifta. Det enkla samboendeförhållandet anses dock vara alltför flyktigt och svårkontrollerat för att i normalfallet vara anknytningspunkt. Det gemensamma barnet är dock ett lättkonstaterat faktum.[6]

Om problemet ses ur rent skatterättslig synvinkel måste det dock konstateras att även om det gemensamma barnet är lätt att konstatera är själva samboendet inte det. Under sambeskattningens tid var det säkerligen ett avsevärt antal män som uppgav sig inte sambo med sitt barns mor fast de i realiteten gjorde det. Alla försök till kontroller från skattemyndigheternas sida väckte indignerade protester. Det måste också sägas att en lagstiftning som fordrar dylika ingrepp i den personliga integriteten är mindre lyckad.

Om själva äktenskapet av många inte betraktas som heligt är det lätt att tänka sig att äktenskap kan upplösas av skattemässiga skäl även om de f.d. makarna avser att även i fortsättningen bo ihop. Av skattemässiga skäl har även den regeln införts att som gifta räknas även de som varit gifta men som sambor.

[6] Utvidgningen av det skatterättsliga äktenskapsbegreppet skedde genom lagstiftning 1960. Motiveringen i propositionen har blivit klassisk."Sammanlevnaden och det gemensamma barnet utgör enligt livets regel oförtydbara fakta, vilka gör det berättigat att antaga förekomsten av en gemenskap som från skattemässiga utgångspunkter bör jämställas med ett äktenskap." (Prop. 1960:76 s. 92.)

Open access från www.skattenytt.se, 2026-11-26 22:10:13

Problemet att definiera sambeskattningskretsen kan möta svårigheter även av annat än skattemässiga orsaker. De homosexuellas önskemål om full likställighet beror inte på skattemässiga faktorer. Enligt partnerskapslagen skall ett registrerat partnerskap i alla avseenden likställas med ett äktenskap.[7] Frågan är således avgjord för svenskt vidkommande, men är ett exempel på en problemställning som inte behövt uppkomma om det inte funnits ett skatterättsligt äktenskapsbegrepp.

Om rent skattemässiga aspekter läggs på sambeskattningskretsen kan man fråga sig varför ett sexuellt moment överhuvudtaget behövt införas. Är det kanske det gemensamma hushållet som borde vara avgörande ? Det är det ju när det gäller den krets till vilken ett avdragsgillt periodiskt understöd inte kan ges (kriteriet hushållsgemenskap). Det klassiska exemplet som brukar anföras är två ogifta systrar som lever tillsammans.

Det möter också problem att avgöra vad som menas med gemensamt barn. Problemet ligger här väl i stor utsträckning på det emotionella planet. Många vuxna känner en stark koppling till ett barn som inte är deras biologiska. Svenskt skatterätt har också jämställt adoptivbarn,[8] styvbarn och fosterbarn[9] med egna barn.

Det är således uppenbart att sambeskattning vållar problem av mer än skattemässig natur.

Sammanfattning

Särbeskattningen har varit en av de viktigaste faktorerna bakom den ökade jämställdheten mellan män och kvinnor i det svenska samhället. Särbeskattningen hade dock inte varit möjlig utan den proportionella kapitalinkomstbeskattningen, som i ett slag undanröjt de viktigaste motiven för ett antal kringgåendetransaktioner.

Gustaf Lindencrona är rektor vid Stockholms Universitet.

[7] 3 kap. 1 § lag(1994:1117) om registrerat partnerskap.

[8] Uttrycket adoptivbarn nämns dock ej numera i skattelagstiftningen eftersom adopterat barn helt jämställs med av föräldrarna födda barn genom 1970 års reformer av arvslagstiftningen (Prop. 1970:186).

[9] Fosterbarn tillkom i samband med 1970 års familjebeskattningsreform (Prop. 1970:70).

Open access från www.skattenytt.se, 2026-11-26 22:10:13